

Логвінова М.В. Зловживання батьківськими правами: постановка проблеми // Вдосконалення правового захисту прав та основних свобод людини і громадянина: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених та аспірантів/ 23 квітня 2010 року. – Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2010. – С.82-86.

Логвінова М.В.

Зловживання батьківськими правами: постановка проблеми

В науці сімейного права під зловживанням батьківськими правами розуміється здійснення батьківських прав з метою заподіяння шкоди дитині. [1, с.67] При цьому зловживання батьківськими правами має різні прояви, зокрема: 1) у вигляді перешкод до покращення умов життя, виховання дитини, її навчання, участі в громадському житті; 2) в примушуванні до вчинення асоціальних вчинків; 3) в застосуванні антипедагогічних заходів покарання; 4) в свідомому формуванні у дитини негативного ставлення до суспільно значущих цінностей. [2, с.68]

Проте національний законодавець відмовляється від словосполучення “зловживання батьківськими правами”, вживаючи узагальнену формулу “ухилення батьків від виконання обов’язків по вихованню дитини”. Хоча в нормах КпШС УРСР 1969 року поряд з такою підставою позбавлення батьківських прав як ухилення від виконання батьками своїх обов’язків по вихованню дітей передбачалася підстава зловживання батьківськими правами.

Водночас поняття зловживання зі сторони батьків містить ст.19 Конвенції про права дитини, яка наголошує на захисті дитини від зловживань, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину.

Сімейному законодавству іноземних держав також відоме поняття зловживання батьківськими правами.

Так, згідно з нормами французького Закону від 04.06.1970 року титул ІХ “Про авторитет батьків” [3, с.174], батьки можуть бути позбавлені батьківських прав, якщо зловживають батьківськими правами (наприклад, примушують дітей жебракувати, займатися крадіжками, проституцією тощо).

Згідно з ч.2 ст.56 Сімейного кодексу Російської Федерації дитина має право на захист від зловживань зі сторони батьків. При порушенні прав і законних інтересів дитини, в тому числі при невиконанні або при неналежному виконанні батьками (одним з них) обов’язків по вихованню, навчанню дитини або при зловживанні батьківськими правами, дитина має право звертатися за їх захистом в орган опіки та піклування, а по досягненню віку 14 років до суду.

Як бачимо, російський законодавець, на відміну від національного, не відмовляється від інституту зловживання батьківськими правами. Ст.69 СК РФ як одну з підстав позбавлення батьківських прав розглядає зловживання батьківськими правами. При цьому судова практика засвідчує, що зловживання батьківськими правами має різні форми прояву, наприклад, створення умов, що ускладнюють чи роблять неможливим отримання дитиною освіти; призвичаювання її до вживання алкогольними напоями, наркотиками; використання неповнолітнього при вчиненні злочину, набутті доходів злочинним шляхом. Зловживають батьківськими правами особи, які змушують своїх дітей просити милості, займатися проституцією тощо. В будь-якому випадку, наголошують російські вчені, зловживаючи батьківськими правами, батьки використовують безпорадний стан дитини, її пряму залежність від батьків, які демонструють свою владу. Зловживання батьківськими правами, як правило, не носить разового характеру, виражається в цілому ряді вчинків і дій батьків. [4, с.200].

Ч.1 ст.80 Кодексу Республіки Білорусь про шлюб та сім’ю також передбачає як одну з підстав позбавлення батьківських прав зловживання батьківськими правами. Тут під зловживанням правом розуміється використання права всупереч його призначенню, всупереч інтересам дитини. Зловживання батьківським правом, наголошують вчені, за звичай виражається в

актах жорстокості щодо дитини, які мотивуються допущеними дитиною порушеннями (наприклад, порушення дитиною дисципліни).[5, с.202] Хоча при цьому жорстоке поводження з дитиною як підстава позбавлення батьківських прав може виступати і в чистому вигляді. Отже, як бачимо, правники Білорусії чітко не визначають, що слід розуміти під зловживанням батьківськими правами, однак законодавче закріплення цієї категорії має місце.

Чи правильно зробив національний законодавець, відмовившись від використання в сімейному законодавстві поняття зловживання батьківськими правами? Чи просто на законодавчому рівні було вирішено не заглиблюватися в розуміння терміну “зловживання правом”, і тим більше в розуміння терміну “зловживання батьківськими правами”? Можливо, що законодавець у цьому питанні керувався позицією М.Малеїна, який стверджував, що термін “зловживання правом” позбавлений змісту, оскільки поєднує поняття, які виключають одне одного. “Здійснення права не може бути протиправним, а отже, і зловживанням. Дії, що називаються зловживанням правом, в дійсності вчиняються за межами права, коли особа переходить за межу дозволеного, тобто діє всупереч праву”. [6, с.40]

Безперечно, що з міркуваннями М.Малеїна можна погодитися. Адже коли батьки привчають дітей до вживання спиртними напоями, жебракування, вони не зловживають правом (в них такого права нема), вони діють за межами права дозволеної поведінки і в такий спосіб вчиняють протиправне діяння. Але при цьому Кримінальний кодекс України містить норму, яка передбачає настання кримінальної відповідальності за зловживання опікунськими правами (ст.167). Під зловживанням опікунськими правами в теорії кримінального права розуміється або використання їх в корисливих цілях (зайняття житлової площі підопічного, переоформлення квартири на своє ім'я), або залишення підопічного без нагляду (відсутність контролю за поведінкою, навчанням, відсутність уваги до стану його здоров'я). В такому випадку виявляється, що цивільне та сімейне законодавство не дає визначення поняттю “зловживання правом”, а норми кримінального законодавства, без розуміння самої суті

зазначеного терміну, запроваджують за зловживання правом кримінальну відповідальність. Таким чином, постає питання: чи варто в нормах цивільного (сімейного) права закріплювати дефініцію терміну “зловживання правом”, чи все ж таки скасувати норму про відповідальність опікунів (піклувальників) за зловживання опікунськими правами в Кримінальному кодексі?

Безперечно, така постановка питання може викликати обурення більшості науковців з огляду на те, що для зловживання опікунськими (батьківськими) правами з точки зору сімейного права (на відміну від зловживання правом за теорією кримінального права) не є характерним наявність вини певної особи у формі умислу або необережності діяння. Так, на думку А.Пергамент, зловживання опікунськими правами тягне за собою відсторонення опікуна “тільки внаслідок винних дій з його сторони”. [7, с.70] В.Рясенцев, Є.Ворожейкін наголошують на *наявності вини без з’ясування її форм* (курсив Л.М.) як однієї з умов позбавлення батьківських прав. [8, с.152; 9, с.91] Та зловживання батьківськими (опікунськими) правами з точки зору сімейного права може мати місце в формі як умисного, так і необережного діяння, оскільки науковці “не виділяють зловживання правом у суб’єктивному відношенні з інших заборон, передбачених тими самими правовими нормами”. [10, с.50]

Разом з тим у літературі знайшла місце позиція відносно того, що зловживання батьківськими правами може бути правомірним.[11, с.61] Однак важко погодитися з таким висновком, оскільки зловживання завжди виступає протиправною поведінкою, яка спрямована на порушення прав та законних інтересів. Проте як правомірна поведінка, внаслідок якої було завдано шкоди або створено загрозу заподіяння шкоди, не може бути визнана зловживанням, оскільки в діях особи відсутній склад правопорушення.

Межу між правомірною поведінкою батьків та зловживанням батьківськими правами встановити важко, а інколи неможливо. Складність в тому, що ч. 2 ст. 155 СК України вказує на неможливість здійснення батьківських прав всупереч інтересам дитини. Водночас в більшості випадків

батьки визначають інтереси дитини з власних позицій. Так, дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками з питань, що стосуються її особисто (ч. 1 ст. 171 СК України). Проте, як правило, з позиції свого віку дитина не може визначити, що краще для неї та її майбутнього.

Тому доцільним вважається вироблення чітких критеріїв зловживання батьківськими правами. До них слід віднести протиправність, яка виражається у використанні прав всупереч інтересам дитини, вину, а також шкоду або створення загрози заподіяння шкоди.

Суть зловживання батьківськими правами як різновид протиправної активної дії полягає у використанні існуючого батьківського права на шкоду дитині, її вихованню та розвитку. Причому можливість діяти всупереч інтересам неповнолітнього існує доти, поки зберігається право батьків на виховання. Іншими словами, батьки діють доти, поки їм надається така можливість (суб'єктивне право), межі якої законом чітко не окреслені. Саме тому важко визначити, коли дії батьків щодо виховання дитини вийшли за межі наданої законом можливості, а коли ні.

Зловживання батьківськими правами як соціальна шкідлива поведінка, що здійснюється в межах правових норм, не передбачена сімейним законодавством. Можливо, закріплені статтею 164 СК України підстави позбавлення батьківських прав є нічим іншим як зловживанням батьківськими правами, що в свою чергу визнається протиправною поведінкою батьків. Хоча національний законодавець визнає таку категорію як зловживання правом (ч. 3 ст. 13 ЦК України). Крім того, в Правилах опіки та піклування 1999 року законодавець оперує такою категорією, як „зловживання батьківськими правами”. Згідно з п.1.7 Правил органи опіки та піклування проводять розгляд звернень дітей щодо неналежного виконання батьками (одним із них) обов'язків з виховання або щодо **зловживання батьків своїми правами**.

Тому з врахуванням вище зазначеного, на наш погляд, питання зловживання батьківськими правами потребує подальшого наукового дослідження.

Літэратура

1. Беспалов Ю. Ф. Особенности судебного разбирательства по делам о защите семейных прав ребёнка : учеб.пособие / Беспалов Ю. Ф. – Владимир, 2001. – 209 с.
2. Нечаева А. М. Правонарушения в сфере личных семейных отношений / Нечаева А. М. – М. : Наука, 1991. – 238 с.
3. Матвеев Г. К. Советское семейное право : учебник / Матвеев Г. К. – М. : Юридическая литература, 1985. – 208 с.
4. Комментарий к Семейному кодексу Российской Федерации / [отв. ред. И.М.Кузнецова]. – М. : Издательство БЕК, 1996. – 493 с.
5. Несовершеннолетние в Республике Беларусь: Основы правового положения, правовой защиты и ответственности: Научно-практический комментарий к законодательству и иным нормативным актам о несовершеннолетних / [под общ. ред.И.О.Грунтова]. – Минск : Тесей, 1999. – 608 с.
6. Малеин Н. С. Правонарушение: Понятие, причины, ответственность / Малеин Н. С. – М. : Юрид.лит., 1985. – 192 с.
7. Пергамент А. И. Опекa и попечительство / Пергамент А. И. – М. : Юридическая литература, 1966. –161 с.
8. Рясенцев В. А. Семейное право / В. А. Рясенцев В.А. – М. : Юридическая литература, 1971. – 293 с.
9. Ворожейкин Е. М. Правовые основы брака и семьи / Ворожейкин Е. М. – М., 1969. – 160 с.
10. Грибанов В. П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав / Грибанов В. П. – М. : Российское право, 1992. – 206 с.
11. Малиновский А. И. Злоупотребление правом / Малиновский А. И. – М., 2000.